

Mieczysław Adamowicz
Magdalena Zwolińska-Ligaj

Koncepcja wielofunkcyjności jako element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich

The concept of multifunctionality as an element of sustainable development of rural areas

Opracowanie koncentruje się na prezentacji najważniejszych kwestii i kluczowych informacji dotyczących koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Przedstawiono teoretyczne i praktyczne uwarunkowania, sposoby i efekty wdrażania koncepcji. Autorzy omówili także wybrane powiązania występujące pomiędzy modelem wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich oraz koncepcją zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

Wstęp

Problem rozwijania pozarolniczych funkcji gospodarki obszarów wiejskich oraz potrzeba zachowania szerokiego wachlarza ich funkcji społecznych staje się dziś kluczowy z punktu widzenia potrzeby zapewnienia ludności wiejskiej poprawy standardu życia. Model wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich jest jedną z podstawowych kategorii polityki względem rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce, której miejsce umacniało się w toku jej ewolucji od momentu rozpoczęcia procesu transformacji systemowej. Istotnym, korzystnym uwarunkowaniem aplikacji tej koncepcji jest integracja gospodarki kraju z Unią Europejską ze względu na wysoką rangę priorytetu dywersyfikacji gospodarki obszarów wiejskich oraz wypracowane instrumentarium jego wspierania w ramach Wspólnej Polityki Rolnej.

Wielofunkcyjność jako kierunek rozwoju obszarów wiejskich

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich może być rozpatrywany na dwóch płaszczyznach – społeczno-gospodarczej i przestrzennej. Pierwszy aspekt dotyczy racjonalnego wykorzystania czynników wytwórczych, którymi dysponuje wieś, natomiast drugi odnosi się do właściwego rozmieszczenia działalności społeczno-gospodarczej człowieka w przestrzeni ekonomicznej i wynika z procesów planowania i zagospodarowania przestrzennego¹. Z przeglądu i próby systematyki problematyki pozarolniczych działalności na obszarach wiejskich przeprowadzonej przez

¹ A. Hopfer, T. Bajerowski, J. Suchta: *Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich północno-wschodniej Polski na przykładzie Warmii i Mazur* [w:] A. Stasiak. (red.): *Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi polskiej w kontekście integracji z Unią Europejską. Aspekty regionalne*, PAN KPZK, SGGW, Studia, T. CX, Warszawa 2000, s. 219.

A. Czarneckiego² wynika, że podejmowano ją m.in. w aspekcie badań struktury funkcjonalnej wsi, zagadnień związanych ze strukturą zatrudnienia i dwuzawodowością w rolnictwie, a także w kontekście różnicowania źródeł zatrudnienia i dochodów ludności przez inicjowanie i rozwijanie funkcji pozarolniczych w obrębie osiedli wiejskich i samych gospodarstw. Wielofunkcyjność obszarów wiejskich w literaturze odnoszono także do strategii, polityki czy też modelu ich rozwoju.

Rozwój społeczno-gospodarczy powoduje zmiany ilościowe i jakościowe w sposobach i efektach gospodarowania oraz relacjach między czynnikami produkcji na obszarach wiejskich³. W literaturze polskiej wyróżnić można dwa stanowiska opisujące procesy przemian gospodarki obszarów wiejskich⁴:

Restrukturyzacja rolnictwa zmierzająca w kierunku wykształcenia konkurencyjnych i nowoczesnych gospodarstw rolnych prowadzi do przekształceń kapitałowych i własnościowych na obszarach wiejskich. Wymuszając redukcję zatrudnienia rolniczego, a jednocześnie stwarzając popyt ze strony rolnictwa na przetwórstwo i usługi specjalistyczne podlegający modernizacji sektor staje się głównym czynnikiem przekształceń strukturalnych wsi.

Powstawanie małych i średnich przedsiębiorstw na obszarach wiejskich, głównie w zakresie przetwórstwa i usług, wymusza procesy dostosowawcze rolnictwa poprzez możliwości zmniejszenia w nim zatrudnienia, substytucję pracy przez kapitał, kooperację i integrację w agrobiznesie. Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w tym ujęciu jest więc wprowadzany spoza rolnictwa.

Pierwsze stanowisko jest reprezentowane m.in. przez badaczy z dziedziny geografii i przestrzennego zagospodarowania⁵. Fakt zainteresowania tej grupy zagadnieniami wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich jest związany z istnieniem ich ścisłego związku z badaniami nad strukturami przestrzennymi i ich klasyfikacją funkcjonalną⁶.

Potrzeba podejścia do ujmowania obszarów wiejskich, jako przestrzeni wielofunkcyjnej związana była z koniecznością uwzględnienia nowych kierunków ewolucji tych obszarów w planowaniu ich przestrzennego zagospodarowania. Osiągnięcie takich celów, jak poprawa warunków życia ludności oraz podniesienie efektywności inwestycji na obszarach wiejskich zależy od rozwoju usług produkcyjnych i bytowych, polepszenia zaopatrzenia w środki do produkcji i dobra konsumpcyjne, rozwoju infrastruktury, budownictwa mieszkaniowego, transportu i łączności. Współzależne zaś z ich osiągnięciem są przestrzenne przekształcenia wiejskiej sieci osadniczej w kierunku ukształtowania hierarchicznego układu osadnictwa wiejskiego, w którym istotną rolę

² A. Czarnecki: Obszary wiejskie, urbanizacja wsi, rozwój wielofunkcyjny, rolnictwo wielofunkcyjne – przegląd pojęć [w:] A. Rosner (red.): Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich, IRWiR PAN Warszawa 2005, s. 246-247.

³ M. Zarebski: Bariery i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich (na przykładzie regionu konińskiego), Rozprawa habilitacyjna, Wyd. UMK, Toruń 2002, s. 43.

⁴ E. Skawińska: Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w regionie toruńskim, Wyd. UMK, Toruń 1994, s. 6.

⁵ R. Przygodzka: Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich Podlasia jako skutek transformacji polskiej gospodarki [w:] A. Stasiak, R. Horodeński, C. Sadowska-Snarska (red.): Strategia rozwoju województw wschodniego i zachodniego pogranicza Polski w kontekście integracji z Unią Europejską, Wyd. WSE w Białymstoku, Białystok 2001, s. 548.

⁶ W. Stola: Typologia i regionalizacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski, IERiGŻ, Warszawa 1992, s. 1.

będą odgrywały wiejskie ośrodki koncentrujące ludność i usługi⁷. Tak więc wieś powinna tracić rolniczy charakter i podlegać procesom urbanizacji aby mogły zostać osiągnięte wyżej określone cele oraz by mogła utrzymać swoje znaczenie w sieci osadniczej.

Impulsem do badań w zakresie polityki przestrzennego rozwoju obszarów wiejskich było wysunięcie w końcu lat 70², przez J. S. Kostrowickiego⁸, koncepcji postrzegania obszarów wiejskich jako przestrzeni wielofunkcyjnej, kształtującej się pod wpływem postępu społeczno-gospodarczego, który prowadzi do powstawania i rozwijania innych niż rolnicza, najważniejszej dotąd, funkcji obszarów wiejskich, takich jak: handel wiejski, usługi produkcyjne i usługi dla ludności, przetwórstwo płodów rolnych, mieszkania dla ludności pracującej w mieście, oświata, ochrona zdrowia, funkcje społeczno-kulturalne, transport i łączność, turystyka i rekreacja⁹.

J. S. Kostrowicki zwracał uwagę¹⁰ na potrzebę rozwijania pozarolniczych funkcji wsi. Jego zdaniem znaczne zróżnicowanie obszarów wiejskich, wynikające z różnej przeszłości historycznej i odmiennego rozwoju społeczno-gospodarczego oraz warunków przyrodniczych, wymaga odpowiedniej specjalizacji poszczególnych terenów związanej z najbardziej racjonalnym wykorzystaniem lokalnych warunków przyrodniczych, zasobów surowcowych, zasobów siły roboczej, co wpłynie na wyższą efektywność gospodarowania. Specjalizacja ta może polegać na rozwoju całego kompleksu funkcji wiejskich, takich, jak rolnictwo, leśnictwo, gospodarka rybna i rekreacja, przetwórstwo oraz świadczenie usług dla ludności miejscowej i napływowej.

Badania nad strukturą funkcjonalną obszarów wiejskich zapoczątkowane przez J. S. Kostrowickiego były kontynuowane m.in. przez W. Stolę, A. Stasiaka, W. Kamińskiego i R. Szczęsnego. Badacze korzystali m.in. z metod wypracowanych i stosowanych w badaniach typologicznych rolnictwa, które przystosowane zostały do klasyfikacji funkcjonalnej obszarów wiejskich¹¹.

R. Przygodzka podkreśla¹², że podejście do wielofunkcyjnego rozwoju wsi jako efektu unowocześnienia rolnictwa jest właściwe w przypadku obszarów wiejskich o rozwiniętych strukturach gospodarczych, koncentrujących przemysł oraz różnorodne usługi, które z rolnictwem powiązane są poprzez przestrzeń oraz zasoby pracy. Zauważyć należy, że rozwój pozarolniczych aktywności jest efektem postępu i zmian strukturalnych w rolnictwie, a z drugiej strony umożliwia jego przekształcenia¹³.

Druga grupa poglądów dotycząca wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich prezentowana jest przez autorów prac z zakresu nauk ekonomiczno-rolniczych i opiera się na założeniu istnienia potrzeby kreowania pozarolniczych rodzajów działalności

⁷ R. Domański: Podstawy planowania przestrzennego, PWN, Warszawa 1989, s. 111, 117.

⁸ J. S. Kostrowicki wniósł znaczny wkład w postaci badań i metodyki w zakresie geografii i ekonomiki rolnictwa, dotyczących zwłaszcza struktury przestrzennej i typologii rolnictwa oraz użytkowania ziemi, Wielka Encyklopedia PWN, T. 14, PWN, Warszawa 2003, s. 458.

⁹ R. Domański: Podstawy planowania ..., dz. cyt., s. 118-119.

¹⁰ J. Kostrowicki: Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna. Zagadnienia badawcze i planistyczne. [w:] Przegląd Geograficzny, T. XLVIII, Z. 4, 1976, s. 607-608.

¹¹ W. Stola: Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna, PAN IGiPZ, Prace habilitacyjne, Ossolineum, Wrocław 1987, s. 69.

¹² R. Przygodzka: Wielofunkcyjny rozwój..., dz. cyt., s. 548.

¹³ M. Adamowicz: Strukturalne zmiany obszarów wiejskich w krajach Wspólnoty Europejskiej, Człowiek i Środowisko, T. 18, Nr 1, IGPiK, 1994, s. 13.

gospodarczej i nowych miejsc pracy, co wymusi procesy modernizacyjne rolnictwa i sprawi, że obszary wiejskie będą podlegały przekształceniom w kierunku wielofunkcyjności. Tak, więc proces rozwoju obszarów wiejskich może zostać usprawniony dzięki osiągnięciu optymalnego zróżnicowania działalności gospodarczej w środowiskach wiejskich¹⁴.

Według M. Kłodzińskiego¹⁵ rozwój wielofunkcyjny oznacza umiejętne wkomponowanie w wiejską przestrzeń gospodarczą coraz więcej nowych, pozarolniczych funkcji, co powoduje pożądane zróżnicowanie wiejskiej ekonomii. Proces ten oznacza odchodzenie od rozwoju monofunkcyjnego, opartego głównie na produkcji surowców rolniczych. Autor postrzega ideę wielofunkcyjnego rozwoju jako sposób na rozwiązanie wielu problemów obszarów wiejskich i rolnictwa prezentując szerokie jej ujęcie. Wdrażanie modelu wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich polega, jego zdaniem, na tworzeniu nowych, różnorodnych źródeł dochodów (miejsc pracy) dla ludności nierolniczej i rolniczej, nie znajdującej pełnego zatrudnienia we własnych gospodarstwach¹⁶.

W swoich rozważaniach M. Kłodziński¹⁷ stwierdza, że główne założenie wielofunkcyjnego rozwoju oparte jest na rozwijaniu inicjatywy przedsiębiorcy wiejskiego, którym może być osoba z zewnątrz lub miejscowa – nie związana z rolnictwem lub posiadacz gospodarstwa rolnego wprowadzający nowe formy aktywności, mniej lub bardziej związane z produkcją rolną. Wdrażanie koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju gminy zależy zaś przede wszystkim od działalności dobrze przygotowanych, sprawnych przedsiębiorców, którzy staną się liderami wiejskiej przedsiębiorczości.

Realizacja koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich wiąże się więc ściśle z upowszechnianiem szeroko rozumianej przedsiębiorczości. Według Wortmana¹⁸ przedsiębiorczość w kontekście obszarów wiejskich utożsamiać można z tworzeniem nowych możliwości zatrudnienia poprzez kreowanie nowych przedsięwzięć. Autor zdefiniował przedsiębiorczość wiejską stwierdzając, że polega ona na kreowaniu nowej organizacji, która wprowadza nowy produkt, obsługuje lub kreuje nowe rynki lub wykorzystuje nowe technologie w środowisku wiejskim.

Zdaniem I. Sikorskiej-Wolak¹⁹ szeroko pojmowana przedsiębiorczość oznacza całokształt indywidualnych lub zespołowych działań bądź predyspozycji do działań,

¹⁴ M. Rizov: Rural development under the European CAP: The role of diversity [w:] The Social Science Journal 42(2005), s. 623.

¹⁵ M. Kłodziński: Istota wielofunkcyjnego rozwoju terenów wiejskich [w:] M. Kłodziński, A. Rosner (red.): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi w Polsce, Wyd. SGGW, Warszawa 1997, s. 41.

¹⁶ M. Kłodziński: Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich [w:] M. Kłodziński, J. Okuniewski (red.): Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich na terenach przygranicznych. Studium na przykładzie gminy Myślibórz. Wyniki badań prowadzonych w ramach IRWiR PAN i Fundacji F. Eberta, Wyd. SGGW, Warszawa 1993, s. 13.

¹⁷ M. Kłodziński: Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i w krajach Unii Europejskiej, Wyd. SGGW, Warszawa 1996, s. 51-52.

¹⁸ Max S. Wortman, Jr.: Rural entrepreneurship research: an integration into the entrepreneurship field [w:] Agribusiness, Vol. 6, No. 4, 1990, s. 330.

¹⁹ I. Sikorska-Wolak: Przedsiębiorczość w ujęciu normatywnym, funkcjonalnym i opisowym [w:] I. Sikorska-Wolak, K. Krzyżanowska (red.): Rola doradztwa rolniczego w rozwoju przedsiębiorczości zespołowej rolników, Wyd. SGGW, Warszawa 2000, s. 24-25.

które przełamują istniejące wzorce. Autorka zauważa, że w literaturze ekonomiczno-rolniczej pojęcie przedsiębiorczości dotyczy przedsiębiorczości rolniczej i pozarolniczej, indywidualnej i zespołowej oraz przedsiębiorczości małych i średnich firm.

Stwierdzić można, że rozwój obszarów wiejskich zależy od prezentowania postaw przedsiębiorczych przez wszystkie podmioty tworzące lokalne układy społeczno-ekonomiczne, a także te, pozostające w ich otoczeniu i jednocześnie mogące oddziaływać na procesy społeczno-ekonomiczne.

Nowe miejsca pracy, jako konsekwencja zachowań przedsiębiorczych, powinny powstawać, według M. Kłodzińskiego²⁰, w produkcyjnych usługach rolniczych, w techniczno-handlowej obsłudze wsi, przetwórstwie rolno-spożywczym, przy inwestycjach związanych z rozwojem infrastruktury, ochroną środowiska, rozwojem turystyki, rzemiosła i przemysłu. Źródłem nowych dochodów mogą się także stać działy specjalne w rolnictwie. Powiększenie dochodów rodzin wiejskich może, zdaniem autora, odbywać się poprzez intensyfikację rolniczego gospodarowania, najemną pracę poza gospodarstwem, a także pozarolnicze wykorzystanie zasobów gospodarstwa rolnego. Wielofunkcyjność w związku z tym autor sprowadza do praktycznego sposobu działania poprzez wielotorowe wykorzystanie posiadanego potencjału.

M. Kłodziński²¹ jako główny cel wdrażania koncepcji zróżnicowanego rozwoju terenów wiejskich i zarazem cel w polityce wiejskiej wymienia poprawę warunków życia i pracy rodzin żyjących na wsi i wyrównanie ich poziomu w stosunku do standardu życia ludności miejskiej. Zwiększenie zatrudnienia pozarolniczego, większa możliwość wyboru pracy, a także jej różnorodność przyczynią się do polepszenia sytuacji dochodowej ludności wiejskiej oraz spowodują wzrost atrakcyjności wsi jako miejsca życia i pracy, w konsekwencji prowadząc do jej rozwoju społeczno-gospodarczego.

Węższe ujęcie zagadnienia wielofunkcyjności wsi prezentuje K. Duczkowska-Małysz²², która koncentruje się na potrzebie kreowania pozarolniczych miejsc pracy w odniesieniu do ludności rolniczej. Ważnym elementem definicji autorki jest akcentowanie współzależności występujących między zróżnicowanym rozwojem terenów wiejskich i przemianami strukturalnymi w rolnictwie. Wielofunkcyjny rozwój autorka utożsamia²³ ze stwarzaniem na wsi miejsc pracy nie w rolnictwie, lecz w jego otoczeniu.

J. Okuniewski²⁴ z kolei sygnalizuje potrzebę tworzenia nowych, pozarolniczych miejsc pracy w odniesieniu do ogółu mieszkańców obszarów wiejskich uważając, że rozszerzanie pozarolniczej działalności gospodarczej na wsi, w tym również

²⁰ M. Kłodziński: Rozwój rolnictwa w powiązaniu z wielofunkcyjnością terenów wiejskich [w:] M. Kłodziński, A. Rosner (red.): Rolnictwo w gospodarce Opolszczyzny. Znaczenie, perspektywy, zagrożenia, materiały z konferencji zorganizowanej przez Centrum Naukowo-Wdrożeniowe SGGW, Fundację im. F. Eberta i Instytut Śląski w Opolu 9 listopada 1994 roku w Gliwicach, Wyd. SGGW, Warszawa 1995, s. 22-23.

²¹ M. Kłodziński: Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich, PAN-IRWiR, Centrum Naukowo-Wdrożeniowe SGGW, Warszawa 1999, s. 10-11.

²² K. Duczkowska-Małysz: Wstęp [w:] K. Duczkowska-Małysz (red.): Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej, PAN, IRWiR, Warszawa 1993, s. 6-7.

²³ K. Duczkowska-Małysz: Refleksje końcowe i wnioski [w:] K. Duczkowska-Małysz (red.): Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich..., dz. cyt., s. 236, 241.

²⁴ J. Okuniewski: Kierunki odnowy i modernizacji wsi i rolnictwa w Polsce [w:] D. Gałąż (red.): Ku wielofunkcyjnemu rozwojowi wsi i modernizacji rolnictwa, materiały z konferencji Rady Naukowej Krajowego Związku Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych oraz IRWiR PAN, Warszawa 1989, s. 134.

w gospodarstwach i rodzinach rolników, jest niezbędne aby otworzyć drogę do poprawy struktury agrarnej i modernizacji wsi²⁵.

G. Spychalski rozpatruje²⁶ wielofunkcyjność w ujęciu mikroekonomicznym, dotyczącym wiejskiego gospodarstwa domowego, oraz w aspekcie przestrzennym (lokalnym), uwzględniającym strukturę ekonomiczno-społeczną terenu określonego związkami rynkowymi i administracyjnymi.

Podobne podejście prezentuje T. Hunek²⁷, według którego charakterystykę podstawowych procesów wielofunkcyjności można ująć następująco:

- w sferze gospodarstwa rolnego pojawia się i narasta możliwość przesuwania czynników wytwórczych między działalnością rolniczą i pozarolniczą, tzw. poszerzania tradycyjnych wzorców aktywności gospodarczej (activity patterns),
- w sferze społeczności lokalnych pojawiają się i narastają procesy alokacji przedsięwzięć wytwórczych i gospodarcza intensyfikacja wiejskiej przestrzeni wytwórczej (activity space).

Zdaniem A. Rosnera²⁸ wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oznacza postępowanie procesu różnicowania się lokalnych, pozarolniczych rynków pracy. Autor rozpatruje²⁹ koncepcję jako odpowiedź na konieczność wzrostu liczby miejsc pracy w układach lokalnych, w których dominującą rolę odgrywa rolnictwo, w sytuacji, gdy trendy makroekonomiczne wskazują, że zapotrzebowanie na pracę w tym sektorze będzie się zmniejszać. Sens koncepcji sprowadza się zatem do wzrostu zróżnicowania kierunków zatrudnienia, a więc również wzrostu zróżnicowania źródeł utrzymania ludności wiejskiej w układach lokalnych. Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich jest, zdaniem A. Rosnera, efektem aktywizacji nadwyżek wiejskiej siły roboczej, do których autor zalicza bezrobocie jawne i ukryte oraz silnie rozszerzoną reprodukcję demograficzną zasobów pracy. Dodatkowo strumień podaży na rynku pracy jest powodowany przemianami strukturalnymi w rolnictwie.

Podobnie postrzega koncepcję wielofunkcyjności T. Hunek³⁰, według którego istniejąca struktura zasobów polskiego rolnictwa, poziom zatrudnienia w rolniczej produkcji i występujące związki producentów rolnych z rynkiem w istotny sposób determinują wielofunkcyjny charakter rolnictwa zarówno od strony popytowej, jak i podażowej. Stronę popytu tworzą rolnicze gospodarstwa domowe, które nie są w stanie uzyskać niezbędnych dochodów z rolnictwa dla utrzymania rodziny oraz młodsza

²⁵ J. Okuniewski: Ważniejsze wyniki i wnioski [w:] K. Duczkowska-Małysz, M. Kłodziński (red.): Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich, Ogólnopolska konf. IRWiR PAN, SGGW 7-8 paź. 1993, Wyd. SGGW, Warszawa 1994, s. 138.

²⁶ G. Spychalski: Wielofunkcyjność jako czynnik rozwoju obszarów wiejskich [w:] M. Adamowicz (red.): Wiejskie gospodarstwa domowe w obliczu problemów transformacji, integracji i globalizacji, Prace Naukowe KPAiM Nr 33, Wyd. SGGW, Warszawa 2004, s. 44-47.

²⁷ T. Hunek: Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju „small businessu” na terenach wiejskich [w:] K. Duczkowska-Małysz (red.): Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich..., dz. cyt., s. 20.

²⁸ A. Rosner: Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania przemian strukturalnych w rolnictwie [w:] I. Bukraba-Rylska, A. Rosner (red.): Wieś i rolnictwo na przełomie wieków, PAN-IRWiR, Warszawa 2001, s. 60.

²⁹ A. Rosner: Demograficzne uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju na obszarach wiejskich [w:] M. Kłodziński, A. Rosner (red.): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania..., dz. cyt., s. 137.

³⁰ T. Hunek: Projekcja modelu rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce [w:] T. Hunek (red.): Rolnicza Polska wobec wyzwań współczesności, IRWiR PAN, Warszawa 2002, s. 28.

generacja mieszkańców wsi wykazujące duże zainteresowanie nierolniczym charakterem pracy. Stronę podaży tworzą polskie rolnictwo i wieś, które w efekcie złożonych procesów transformacji i modernizacji dysponują liczącymi się zasobami pracy, środkami produkcji i innymi czynnikami, których wykorzystanie możliwe jest w sferach działalności pozarolniczej – na wsi lub poza nią.

Zaprezentowane dotychczas, wybrane podejścia interpretacyjne do problemu wielofunkcyjności obszarów wiejskich ukierunkowane były przede wszystkim na problematykę dywersyfikacji działalności społeczno-gospodarczej zlokalizowanej na terenach wiejskich (dywersyfikacji gospodarki obszarów wiejskich). Nie jest to jednak wystarczający zakres interpretacji analizowanej kategorii. Podkreślić należy, że poza wymienionymi wcześniej funkcjami o charakterze ekonomicznym obszary wiejskie pełnią, coraz bardziej doceniane przez polityków i społeczeństwo, funkcje społeczne.

J. Bański i W. Stola zwracają uwagę³¹, że podstawowe działalności społeczno-gospodarcze realizowane na obszarach wiejskich, takie jak rolnictwo i leśnictwo, spełniają ważne funkcje przyrodnicze i kulturowe. W związku z powyższym dążenie do trwałego rozwoju obszarów wiejskich powinno być oparte na rozwijaniu ich różnorodności, zarówno poprzez wzbogacanie struktury ich funkcji społeczno-gospodarczych, jak i poprzez kształtowanie i ochronę krajobrazu kulturowego i naturalnego.

Pojmowanie różnorodności obszarów wiejskich szerzej niż wielofunkcyjność w wymiarze działalności społeczno-gospodarczej człowieka, z uwzględnieniem funkcji przyrodniczych i kulturowych terenów wiejskich, jest zgodne z zasadą zrównoważonego rozwoju. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich rozumiany jako osiąganie równoczesnego postępu na trzech płaszczyznach, tj. ekonomicznej, społecznej i ekologicznej jest w znacznej mierze uzależniony od przebiegu procesu rozwoju ich funkcji ekonomicznych. Rozwój pozarolniczych funkcji oddziałuje bowiem korzystnie na społeczno-ekonomiczne aspekty funkcjonowania wsi. Rozwój wielofunkcyjny wsi jest więc ważnym czynnikiem, a zarazem aspektem, procesu rozwoju zrównoważonego, ale jedynie w sytuacji, gdy rozwój funkcji ekonomicznych obszarów wiejskich nie wiąże się z negatywnymi konsekwencjami dla ich sfery przyrodniczej. Z drugiej strony należy zauważyć, że źródłem rozwoju funkcji pozarolniczych obszarów wiejskich mogą być zachowane, o wysokiej jakości walory przyrodnicze i krajobrazowe tych obszarów.

Powyższe spostrzeżenia uwzględnia K. Koreleski³² proponując pojemne ujęcie wielofunkcyjności. Autor rozważa rozwój wielofunkcyjny jako koncepcję aktywizacji gospodarczej wsi i rolnictwa, wynikającą z konieczności przeciwdziałania spadkowi dochodów rolniczych i odpływowi ludności ze wsi, która powinna polegać na podejmowaniu dwóch rodzajów działań: tworzeniu na obszarach wiejskich miejsc pracy w zawodach pozarolniczych, zarówno w gospodarstwach jak i poza nimi, oraz rozwijaniu rolnictwa wielofunkcyjnego, służącego zaspokajaniu potrzeb żywnościowych i surowcowych dzięki wydajnej produkcji i zbytowowi oraz świadczeniu usług

³¹ J. Bański, W. Stola: Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce, *Studia Obszarów Wiejskich*, T. 3, KOW PTG, ZBTOW, IGiPZ PAN, Warszawa 2002, s. 15-16.

³² K. Koreleski: Rozwój wielofunkcyjny jako koncepcja aktywizacji gospodarczej wsi i rolnictwa [w:] *Zeszyty Naukowe AR im. H. Kołłątaja w Krakowie, Sesja Naukowa: Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich*, Zeszyt 59, Kraków 1998, s. 14 i 19.

publicznych. Według autora wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich powinien zapewniać równowagę między sferami: produkcyjną, społeczną i ekologiczną, czyli realizować zasady rozwoju zrównoważonego. Rozwój wielofunkcyjny oznacza więc nie tylko propagowanie działalności pozarolniczej, ale także promowanie świadczenia przez ludność wiejską usług, także odpłatnych, zwłaszcza w dziedzinie ochrony środowiska i krajobrazu.

A. Stasiak i W. Zgliński także podnoszą³³ problem znaczenia funkcji przyrodniczych i kulturowych w rozwoju obszarów wiejskich. Zdaniem autorów radykalne przekształcenia strukturalne i modernizacja terenów wiejskich nie powinny ograniczać się jedynie do restrukturyzacji samego rolnictwa, ale objąć również szeroko rozumiane otoczenie przyrodnicze i środowiskowe oraz problemy społeczne i kulturowe wsi. Takie podejście jest zgodne z założeniami Wspólnej Polityki Rolnej UE, w której w coraz większym stopniu rozwój rolnictwa wiąże się z rozwojem wsi i która staje się polityką wobec obszarów wiejskich umożliwiającą im wielofunkcyjny rozwój – gospodarczy, ekologiczny i społeczno-kulturowy.

Zwrócić należy następnie uwagę na niejednoznaczność i wielowymiarowość interpretacji pojęcia wielofunkcyjność. Rozpatrując jego różne wymiary wskazać można, że wielofunkcyjność dotyczy może rolnika i gospodarstwa domowego, rolnictwa jako sektora lub działu wytwórczego czy też określonego terytorium. Wielofunkcyjność jest związana z różnymi funkcjami poszczególnych form aktywności i jest skutkiem tej aktywności. Może ona wynikać zarówno z wytwarzania produktów o charakterze towarowym, być skutkiem różnych form aktywności, jak też wynikać z nietowarowej działalności rolników lub oddziaływań sektora rolniczego. Różne formy rolniczej i pozarolniczej aktywności mogą być źródłem różnorodnych funkcji, które zaspokajają potrzeby społeczne³⁴.

Rozróżniać więc należy wielofunkcyjną wieś, której gospodarka podlega dywersyfikacji poprzez rozwój funkcji pozarolniczych oraz wielofunkcyjne rolnictwo, świadczące poza produkcją także inne funkcje³⁵.

OECD określiła³⁶ dwie płaszczyzny interpretacji wielofunkcyjności. Pierwszą stanowi analiza wielofunkcyjności jako właściwości aktywności ekonomicznej, o której świadczą różnorodne, sprzężone ze sobą produkty lub skutki aktywności (np. pozytywne lub negatywne, zamierzone lub niezamierzone). Niektóre z nich mają wartość rynkową, inne są wyłączone spod działania mechanizmu rynkowego. Wielofunkcyjność jest więc właściwością wielu rodzajów aktywności ekonomicznej i nie odnosi się wyłącznie do rolnictwa. Drugi sposób interpretacji wielofunkcyjności dotyczy przypisania różnorodnych ról rolnictwu. Z tego punktu widzenia rolnictwu jako działalności gospodarczej powierzone zostało pełnienie pewnych funkcji w społeczeństwie. W rezultacie, pod pojęciem wielofunkcyjności kryje się nie tylko cecha procesu

³³ A. Stasiak, W. Zgliński: Podstawowe problemy obszarów wiejskich na przełomie XX-XI wieku [w:] A. Stasiak, W. Zgliński (red.): Wpływ przekształceń strukturalnych rolnictwa na zagospodarowanie przestrzeni wiejskiej, PAN, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Warszawa 1997, s.11-12.

³⁴ M. Adamowicz: Wielofunkcyjne gospodarstwa rolne jako podmiot w rozwoju wsi i rolnictwa [w:] M. Adamowicz (red.): Wiejskie gospodarstwa domowe w obliczu problemów transformacji, integracji i globalizacji, Prace Naukowe KPAiM Nr 33, Wyd. SGGW, Warszawa 2004, s. 27-28.

³⁵ A. Czarnecki: Obszary wiejskie, urbanizacja wsi, rozwój wielofunkcyjny..., dz. cyt., s. 248-249.

³⁶ OECD: Multifunctionality: Towards an Analytical Framework, Paris 2001, s. 14.

produkcyjnego, ale także są zawarte pewne wartości (funkcje) ważne z punktu widzenia całego społeczeństwa.

Koncepcja wielofunkcyjności rolnictwa oparta jest na fakcie, że rolnictwo jako aktywność ekonomiczna, obok podstawowej funkcji jaką jest dostarczanie żywności i surowców dla przemysłu, zapewnia również wiele nierynkowych korzyści społeczeństwu. Składa się na nie szeroki zakres korzyści środowiskowych, takich jak: walory rekreacyjne przestrzeni wiejskiej i zachowanie wartości estetycznych wiejskiego krajobrazu, zachowanie bioróżnorodności i ochrona środowiska naturalnego. Wśród korzyści społeczno-ekonomicznych wyróżnić należy: zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego i bezpiecznej żywności, dobrostanu zwierząt, tworzenie miejsc pracy na obszarach wiejskich, utrzymanie żywotności obszarów wiejskich oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego wsi³⁷.

Wśród produktów rolnictwa wielofunkcyjnego wskazać można:

- produkty towarowe (rynkowe): surowce rolne i żywnościowe, żywność przetworzona, usługi agroturystyczne, usługi produkcyjne i inne,
- produkty i usługi o charakterze samozaopatrzeniowym: samozaopatrzenie w produkty żywnościowe, pomoc sąsiedzka, usługi społeczne o charakterze samozaopatrzeniowym – wychowanie i opieka, opieka nad starszymi i niesprawnymi,
- produkty nietowarowe (nierynkowe):
 - charakterze dóbr publicznych: bezpieczna żywność i bezpieczeństwo żywnościowe, ochrona i konserwacja środowiska, zapobieganie klęskom żywiołowym,
 - charakterze usług społecznych: pozytywne i negatywne efekty zewnętrzne, recykling odpadów, krajobraz wiejski, współpraca i klimat społeczny³⁸.

Wśród funkcji sektora rolnego wyróżnić zaś można następujące:

- produkcyjne – obejmujące wytwarzanie żywności i produktów nieżywnościowych, niosące za sobą skutki społeczne związane z wykorzystaniem zasobów i określające miejsce i rolę rolnictwa w gospodarce narodowej.
- środowiskowo-przestrzenne – dotyczące sposobu wykorzystania środowiska, jakości krajobrazu, obecności skażeń środowiskowych, ochrony przyrody i bioróżnorodności.
- usługowe – obejmujące wkład rolnictwa w utrzymanie produktywności zasobów ziemi oraz bogactwa środowiska naturalnego i społecznego dla potrzeb rozwoju społeczno-ekonomicznego, zatrudnienia istniejących zasobów pracy, właściwego gospodarowania odpadami, a także dla zachowania równowagi między sferą środowiskową, ekonomiczną i społeczną³⁹.

³⁷ W. Hediger: On the economics of multifunctionality and sustainability of agricultural systems [w:] materiały konferencyjne: 90th EAAE Seminar: Multifunctional agriculture, policies and markets: understanding the critical linkage. Rennes 2004, s. 2.

³⁸ M. Adamowicz: Wielofunkcyjne gospodarstwa rolne..., dz. cyt., s. 30.

³⁹ Tamże, s. 28-29.

Podsumowując stwierdzić należy, że koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju wsi i rolnictwa prowadzi do uznania, że spełniają one szereg ról i umożliwiają osiąganie wielu ważnych celów społecznych. W sytuacji zmniejszającej się roli sektora rolnego w gospodarce obszarów wiejskich istotne wydaje się rozwijanie ich funkcji innych niż rolnicza, które pozwolą na utrzymanie żywotności obszarów wiejskich oraz zapewnienie odpowiedniego standardu życia ludności je zamieszkującej i dalszego spełniania przez nie szeregu funkcji.

Wielofunkcyjność obszarów wiejskich w świetle koncepcji zrównoważonego rozwoju gospodarczego

Koncepcja zrównoważonego rozwoju stała się odpowiedzią społeczności międzynarodowej na dostrzegane zagrożenia wynikające z nadmiernej presji człowieka i jego gospodarki na środowisko przyrodnicze, które nabrały wymiaru międzynarodowego w drugiej połowie XX w. oraz wyrazem nowego spojrzenia na system „człowiek-środowisko” i współzależności, jakie w nim występują. Idea ta przyjęta została na forum międzynarodowym jako pożądany model rozwoju społeczno-gospodarczego.

Termin „rozwój zrównoważony” stosowany jako odpowiednik angielskiego pojęcia sustainable development pojawił się w języku polskim w końcu lat osiemdziesiątych i w dosłownym tłumaczeniu oznacza rozwój trwały, ciągły, podtrzymywany, nieprzerwany. W Polsce pojęcie „rozwój zrównoważony” używane jest często zamiennie z terminem „ekorozwój” lub „rozwój trwały”, „stabilny” czy „podtrzymywany”,⁴⁰

S. Paszkowski zaznacza⁴¹ istnienie w literaturze przedmiotu dwóch obszarów występowania pojęcia „rozwój zrównoważony”. Jeden – o konotacjach ekologicznych, a drugi ekonomicznych i społecznych, związanych z rozwojem ekonomicznym i planowaniem strategicznym. Zwolennicy pierwszego podejścia utożsamiają rozwój zrównoważony z rozwojem ekologicznym, którego sens przejawia się w rozwoju społeczno-gospodarczym zharmonizowanym ze środowiskiem – nieustannym, ale ograniczonym – zachodzącym z poszanowaniem zasobów dóbr przyrody.

Autorzy reprezentujący nurt ekonomiczno-społeczny uwzględniają w koncepcji konieczność równoległej realizacji trzech celów w rozwoju gospodarczym – ekonomicznego, społecznego i ekologicznego. Innymi słowy – rozwój gospodarczy powinien uwzględniać aspekty ekologiczne, społeczne i kulturowe⁴². Koncepcja wprowadza do działalności gospodarczej i indywidualnych zachowań ludzi ograniczenia mające na celu dobro środowiska przyrodniczego, nie redukujące przy tym wzrostu gospodarczego⁴³.

⁴⁰ H. Rouba: Geneza i istota koncepcji rozwoju zrównoważonego [w:] T. Markowski, D. Stawasz (red.): Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów, Wyd. UŁ, Łódź 2001, s. 205.

⁴¹ S. Paszkowski: Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich [w:] M. Kłodziński (red.): Gospodarka, człowiek, środowisko na obszarach wiejskich, PAN, IRWiR, WFOŚiGW woj. Zachodniopomorskiego, AR w Szczecinie, Warszawa 2001, s. 205-206, 208.

⁴² Tamże, s. 221.

⁴³ A. Bednarek, E. Majewski: Środowisko w polityce rolnej [w:] E. Majewski, G. Dalton (red.): Strategiczne opcje dla polskiego sektora agrobiznesu w świetle analiz ekonomicznych, SGGW, Centrum Naukowo-Wdrożeniowe, Warszawa 2000, s.155.

Na rozwój zrównoważony składa się szeroka wiązka wzajemnie sprzężonych, współzależnych i równorzędnych celów o charakterze ekologicznym, społecznym, ekonomicznym i politycznym. Do głównych celów ekologicznych zaliczyć można: trwałość podstawowych procesów przyrodniczych, zachowanie zasobów nieodnawialnych, poprawa obecnej jakości środowiska. Są to cele wyznaczające główne kierunki ochrony środowiska zharmonizowane z działalnością bytową i gospodarczą człowieka. Cele ekonomiczne (ekonomiczno-techniczne) koncentrują się na trwałym rozwoju gospodarczym generującym strumień dochodu i oznaczającym realne podnoszenie stopy życiowej społeczeństw, warunkach uczciwej konkurencji podmiotów gospodarczych w dostępie do ograniczonych zasobów i możliwości odprowadzania zanieczyszczeń, dynamicznym rozwoju jakościowo nowych procesów produkcyjnych i produktów, które będą relatywnie w coraz mniejszym stopniu zużywać i zanieczyszczać środowisko. Cele te wyznaczają pożądane kierunki polityki gospodarczej, postępu technicznego i skorelowane są z celami ekologicznymi. Cele społeczne, takie jak, zapewnienie równych szans dostępu do korzystania ze środowiska dla obywateli i poszczególnych społeczeństw, zarówno współczesnego, jak i przyszłych pokoleń, poprawa lub zachowanie wysokiej jakości życia i szansa na zaspokojenie społecznych potrzeb, zapewnienie jednostkom jednakowych szans rozwoju, w tym zapewnienie bezpieczeństwa, praw człowieka wyznaczają kierunki polityki społecznej uwzględniającej wzrost dobrobytu społecznego dostosowanego do poziomu akceptowalnego z ekologicznego punktu widzenia⁴⁴.

B. Piontek używa w swojej pracy⁴⁵ na określenie terminu sustainable development wyrażenia „rozwój trwały i zrównoważony”. Na podstawie analizy treści dostępnych definicji rozwoju zrównoważonego i trwałego autorka przyjęła za F. Piontkiem, że jego istotą jest zapewnienie trwałej poprawy jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń poprzez kształtowanie właściwych proporcji między trzema rodzajami kapitału: ekonomicznym, ludzkim i przyrodniczym. Rozwój ten jest oparty na właściwie ukształtowanych strukturach, których składową jest środowisko przyrodnicze, a kryterium integrującym – poprawnie zdefiniowana jakość życia.

H. Runowski zauważa⁴⁶, że koncepcji rozwoju zrównoważonego odpowiada holistyczny sposób postrzegania różnych zjawisk, w którym zmiana pojedynczego elementu systemu, bez zmian innych elementów, dezorganizuje dotychczasową jego strukturę i wytrąca go ze stanu równowagi, której przywrócenie wymaga czasu oraz środków finansowych. Równowaga między systemem społecznym, ekonomicznym i przyrodniczym jest szczególnie ważna w przypadku działalności rolniczej i terenów wiejskich – obszarów działalności ludzkiej, które stykają się bezpośrednio z przyrodą, która determinuje ich formy oraz wyniki⁴⁷.

⁴⁴ H. Rouba: Geneza i istota koncepcji..., dz. cyt., s. 220-221., A. Bednarek, E. Majewski: Środowisko..., dz. cyt., s.155.

⁴⁵ B. Piontek: Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski, PWN, Warszawa 2002, s. 15, 27.

⁴⁶ H. Runowski: Rozwój zrównoważony rolnictwa i gospodarstw rolniczych [w:] Wieś i rolnictwo. Perspektywy rozwoju. Publikacja poświęcona uhonorowaniu dorobku naukowego profesorów: I. Frenkla, T. Hunka, F. Tomczaka, IERiGŻ, IRWiR PAN, SGH-Katedra Agrobiznesu, Warszawa 2002, s. 142.

⁴⁷ M. Adamowicz: Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich [w:] Roczniki Naukowe SERiA, Tom 2 Z.1 Warszawa-Poznań-Zamość 2000, s. 69.

Rozwój rolnictwa według koncepcji modernizacji ujawnił negatywne skutki w wymiarze ekonomicznym, społecznym, ekologicznym i etycznym. W związku z tym w rozwiniętych społeczeństwach zaczęto doceniać znaczenie elementów otoczenia przyrodniczego, ich walorów krajobrazowych, jakości produktów żywnościowych i społecznych kosztów wytwarzania w rolnictwie⁴⁸. Rolnictwo, obok żywności, wytwarza również dobra i użyteczności środowiskowe, co oznacza, że zmieniając swój potencjał – tworzy nowe warunki życia społeczności ludzkich obejmujące warunki bytu i zamieszkania, jakość środowiska przyrodniczego oraz tworzenie nowych struktur społecznych. Sektor ten jest współcześnie postrzegany jako główny składnik równowagi ekologicznej, która jest wartością nie mniej ważną niż wytwarzanie dóbr i usług żywnościowych⁴⁹.

Tak więc, przestrzenny charakter rolnictwa i jego powiązanie z elementami środowiska naturalnego sprawiają, że obszary wiejskie i prowadzona na nich działalność gospodarcza przybierają do pewnego stopnia charakter dóbr publicznych ujawniających się głównie przez efekty zewnętrzne powstające w środowisku przyrodniczym i społecznym⁵⁰. Utrzymana zaś i odpowiednio realizowana – w sposób zgodny z zasadą zrównoważonego rozwoju⁵¹ – funkcja produkcji rolniczej jest ważnym elementem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

B. Degórska podkreślając rolę obszarów wiejskich w zachowaniu równowagi środowiska przyrodniczego podaje⁵², że polega ona na konserwatorskiej ochronie przyrody, a także kreowaniu aktywnej polityki ekorozwoju poprzez wprowadzanie zasad trwałego i zrównoważonego rozwoju do wszystkich sfer działalności człowieka: społecznej, gospodarczej i przestrzennej. W polityce tej obszary wiejskie muszą być traktowane wielofunkcyjnie, a gospodarowanie przestrzenią na obszarach wiejskich powinno łączyć w sposób najmniej kolizyjny dla środowiska ich funkcje produkcyjne, mieszkaniowe, rekreacyjne, zdrowotne i estetyczne oraz ochronę różnorodności przyrodniczej, krajobrazowej i kulturowej. Według J. Bańskiego i W. Stoli⁵³ jednym z podstawowych warunków trwałego rozwoju obszarów wiejskich jest rozwijanie ich różnorodności pojmowanej szeroko, jako wzbogacanie struktury funkcji społeczno-gospodarczych, ale również poprzez kształtowanie i ochronę krajobrazu naturalnego i kulturowego. Obszary wiejskie należy więc rozpatrywać w szerokim kontekście

⁴⁸ S. Zawisza: Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa [w:] S. Zawisza (red.): Zarządzanie zrównoważonym rozwojem obszarów wiejskich, Wyd. AT-R w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2004, s. 11.

⁴⁹ A. Woś: Społeczne funkcje rolnictwa i nowa równowaga [w:] Zagadnienia Ekonomiki Rolnej Nr 1, Warszawa 2005, s. 4.

⁵⁰ M. Adamowicz: Rola polityki agrarnej w zrównoważonym..., dz. cyt., s. 72.

⁵¹ W 1987 roku Rada Organizacji ds. Wyżywienia i Rolnictwa ONZ (FAO) przyjęła następującą definicję zrównoważonego rozwoju rolnictwa: polega on na takim wykorzystywaniu i konserwacji zasobów naturalnych i takim zorientowaniu technologii i instytucji, aby osiągnąć i utrzymać zaspokajanie potrzeb obecnego i przyszłych pokoleń. Taki rozwój w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie, konserwując glebę, zasoby wodne, rośliny oraz genetyczne zasoby zwierząt, nie degraduje środowiska, wykorzystuje odpowiednie technologie, jest żywotny ekonomicznie i akceptowalny społecznie, J. Wilkin za G. E. Schuh i S. Archibald [w:] Dlaczego potrzebujemy długookresowej strategii zintegrowanego rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce?, Wieś i rolnictwo, Nr 2 (123), 2004, s. 164.

⁵² B. Degórska: Rola obszarów wiejskich w zachowaniu równowagi środowiska przyrodniczego [w:] A. Stasiak, W. Zgliński (red.): Wpływ przekształceń strukturalnych rolnictwa na zagospodarowanie przestrzeni wiejskiej, PAN, IGIiPZ, Warszawa 1997, s. 155.

⁵³ J. Bański, W. Stola: Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej..., dz. cyt., s. 16.

uwzględniając, że jest to miejsce działalności człowieka, integralne środowisko naturalne oraz wartość kulturowa^{54 i 55}.

Konieczność kompleksowego podejścia do wsi i rolnictwa podkreślają także A. Woś i J. S. Zegar. Według autorów⁵⁶ polityka zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich winna odnosić się do wszystkich działalności na tych terenach i wymaga wszechstronnych działań, m.in. rozwoju kapitału ludzkiego, ochrony gleb, poprawy gospodarki wodnej, ochrony różnorodności biologicznej, zaopatrzenia wsi w energię, zwiększenia udziału ludności w podejmowaniu decyzji dotyczących wykorzystywania zasobów. Kluczową zaś kwestią jest wdrożenie bardziej wydajnych i przyjaznych środowisku technologii.

Przyjęta w 1992 roku Agenda 21 postulowała włączenie zasad zrównoważonego rozwoju w proces prowadzenia polityki rolnej i wzywała do oceny polityki rolnej pod kątem problematyki wielofunkcyjności rolnictwa⁵⁷. Zgodnie z tym dokumentem, koncepcja zrównoważonego rozwoju jest wielowymiarowa, a związki między realizowanymi celami są silne, liczne oraz złożone. Cele te mogą do pewnego stopnia wywoływać efekt synergii, jednak nie zawsze się wzajemnie wspierają, a czasem mogą być względem siebie konkurencyjne i w związku z tym istnieje potrzeba zachowania odpowiednich proporcji pomiędzy nimi. Wzmocnienie ekonomicznej pozycji obszarów wiejskich jest podstawą zachowania ich społecznych i środowiskowych funkcji. Implikacje społeczne wynikają z zabezpieczenia możliwości zatrudnienia na wsi, dywersyfikacji aktywności ekonomicznej oraz promocji lokalnych produktów, usług, rzemiosła, i agroturystyki. Zachowanie jakości środowiska jest z kolei warunkiem dla rozwoju i utrzymania potencjału ekonomicznego obszarów wiejskich. Ekologiczna integralność i wartość krajobrazu wiejskiego są podstawą dla uczynienia obszarów wiejskich przestrzenią atrakcyjną dla prowadzenia działalności gospodarczej, miejsca zamieszkania, odwiedzenia przez turystów oraz działalności rekreacyjnej⁵⁸.

Zgodnie z Deklaracją z Cork^{59 i 60}, zrównoważony rozwój obszarów wiejskich wymaga odwrócenia procesu migracji ze wsi, walki z biedą, pobudzania zatrudnienia i tworzenia równych szans, reakcji wobec narastających wymagań ludności wiejskiej odnośnie poprawy warunków bytu, rozwoju osobistego i form spędzania wolnego czasu, zdrowia, bezpieczeństwa. Istotna jest potrzeba ochrony i poprawy jakości środowiska wiejskiego oraz bardziej sprawiedliwy podział wydatków publicznych na infrastrukturę,

⁵⁴ A. Woś: Społeczne funkcje rolnictwa i nowa..., dz. cyt., s. 6.

⁵⁵ A. Woś proponuje kategorię pojęciową „wieś” (ang. „rural amenity”) na określenie specyficznego i niejednorodnego dobra, które zawiera takie składniki, jak krajobraz lokalny (z wszelkimi jego elementami kulturowymi), walory rekreacyjne, turystyczne i sportowe, środowisko występowania dzikich gatunków flory i fauny, woda itp., A. Woś: Społeczne funkcje rolnictwa i nowa..., dz. cyt., s. 6.

⁵⁶ A. Woś, J. S. Zegar: Rolnictwo społecznie zrównoważone, IERiGŻ, Warszawa 2002, s. 52.

⁵⁷ W. Hediger: On the economics of multifunctionality and sustainability..., s. 2-4.

⁵⁸ European Commission, Agriculture Directorate-General: A framework for indicators for the economic and social dimensions of sustainable agriculture and rural development, 2001, s. 3.

⁵⁹ W 1996 roku w Cork w Irlandii na Europejskiej Konferencji na temat Rozwoju Wiejskiego wypracowano 10 zasad składających się na proponowany UE program rozwoju obszarów wiejskich, który realizowałby zasadę zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

⁶⁰ Bieżący i kolejne dwa akapity opracowano na podstawie: The Cork Declaration – A living countryside, The European Conference on Rural Development, Cork 1996.

edukację, ochronę zdrowia, usługi komunikacyjne między obszarami wiejskimi i miejskimi.

Rozwój obszarów wiejskich powinien bazować na zintegrowanym podejściu uwzględniającym potrzeby przystosowania rolnictwa do nowych warunków jego rozwoju, zróżnicowania ekonomicznego – szczególnie rozwoju małego i średniego przemysłu i usług wiejskich – związanych z zarządzaniem zasobami naturalnymi, uwydatnieniem funkcji środowiskowych oraz promocji kultury, turystyki i rekreacji. Proces ten powinien umożliwiać utrzymanie elementów wiejskiego krajobrazu aby korzystanie z nich przez obecne pokolenia nie pogarszało możliwości korzystania z nich przez przyszłe.

Wsparcie dywersyfikacji aktywności ekonomicznej i społecznej wsi powinno bazować na tworzeniu podstaw dla podejmowania inicjatyw prywatnych i społecznych: inwestycjach, wsparciu technicznym, usługach dla biznesu, odpowiedniej infrastrukturze, edukacji, szkoleniach, wprowadzaniu postępu w technologii informacyjnej, wzmacnianiu roli małych miasteczek jako integralnych elementów obszarów wiejskich i kluczowych czynników ich rozwoju, promocji rozwoju wiejskich społeczności i odnowy wsi.

W świetle zapisów Deklaracji z Cork, rozwój zrównoważony terenów wiejskich oznacza promocję wydajności ekonomicznej i społecznej równości, przy respektowaniu i wzmacnianiu ekologicznej integralności środowiska oraz kulturowej tożsamości społeczności. Wiąże się on z podejściem terytorialnym – pozwalającym na określenie różnic przestrzennych w opcjach rozwoju i osiągniętych z nich korzyści, wielofunkcyjnym – oznaczającym konieczność uwzględnienia w planowaniu rozwoju szerokiego zakresu aspektów przestrzeni wiejskiej, takich jak problemy demograficzne, ekonomiczne, socjalne i środowiskowe, demokratycznym – które wzmacnia partycypację i partnerstwo uczestników biorących udział w opracowaniu i realizacji koncepcji rozwoju, bilansowaniu pionowym i poziomym interesów różnych grup społecznych, wspieraniu kooperacji i koordynacji działań poszczególnych poziomów administracji oraz z koncepcją dynamiczną – wynikającą z długoterminowych zmian stosowanych technologii, ewolucji struktur ekonomicznych, postaw społecznych i percepcji społecznej, wzorców postępowania i cech środowiska⁶¹.

K. Górlach⁶² dokonuje operacjonalizacji pojęcia rozwój zrównoważony uwzględniając takie jego cechy, jak trwałość (należy nie dopuścić do wyczerpania zasobów niezbędnych do jego przebiegu w przyszłości), samopodtrzymywanie się (powinien być oparty na dywersyfikacji źródeł dochodów w obrębie gospodarstw rolnych i domowych) oraz zintegrowanie (powinien być oparty na połączeniu aktywów wewnętrznych gospodarstw i społeczności lokalnych z zewnętrznymi aby móc rozwijać lokalne zasoby).

Słabość infrastruktury wiejskiej i niedorozwój pozarolniczych form gospodarowania na obszarach wiejskich w Polsce sprawia, że spośród trzech aspektów

⁶¹ S. Paszkowski: Rozwój zrównoważony w ujęciu europejskiej konferencji na temat rozwoju wiejskiego w Cork „Rural Europe – future perspectives” [w:] Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Tom II, z.4, Warszawa – Poznań – Zamość 2000, s. 21.

⁶² K. Górlach: głos w panelu dyskusyjnym na konferencji pt. „Partycypacja lokalna i aktywizacja społeczności lokalnych jako warunek zrównoważonego rozwoju wsi polskiej” zorganizowanej w dniu 11 kwietnia 2007 r. przez UKSW w Warszawie.

zrównoważonego rozwoju: środowiskowego, społecznego i gospodarczego, zwłaszcza ten ostatni pozostaje w dysproporcji w odniesieniu do koncepcji zrównoważonego rozwoju ze względu na występujące w rolnictwie dysproporcje między obfitymi zasobami pracy a zasobami ziemi, które wyrażają się w rozdrobnionej strukturze gospodarstw, niepełnym wykorzystaniu zasobów pracy i ukrytym bezrobociu⁶³. G. Zabłocki podkreśla⁶⁴, że niezbędnym elementem rozwoju zrównoważonego jest rozwój społeczny rozumiany m.in. jako redukcja nierówności społecznych.

Z uwagi na powyższe problemy uwzględnić należy fakt, że producenci rolni, a także cała ludność wiejska należą do tej części społeczeństwa, która ma najniższe dochody, więc nie jest w stanie stworzyć warunków do zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich⁶⁵. J. Żmija poprawy sytuacji obszarów wiejskich upatruje⁶⁶ w zmianie relacji między czynnikami produkcji oraz stymulowaniu lokalnego rozwoju gospodarczego co wymaga ich zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju. B. Wierziński⁶⁷ zwraca uwagę, że rozwój przedsiębiorczości pozarolniczej na wsi oraz osiąganie zamierzonych rezultatów gospodarczych nie może odbywać się kosztem środowiska naturalnego. Jej harmonijny rozwój powinien być zgodny z potrzebą poszanowania środowiska naturalnego i wartości kulturowych społeczeństwa, które są naturalnym otoczeniem jednostki gospodarczej i mogą stać się jego atutami w warunkach konkurencji.

Osiąganie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich może być realizowane przez wykorzystywanie i pogłębianie ich wielofunkcyjności. Wielofunkcyjność powinna uwzględniać respektowanie zasady zrównoważonego rozwoju w każdej z dziedzin działalności społeczno-gospodarczej człowieka realizowanej na obszarach wiejskich. W przeciwnym razie ograniczony może zostać zakres szeroko rozumianych funkcji obszarów wiejskich w społeczeństwie. Wielofunkcyjność wzmacniając aspekt ekonomiczny i racjonalizując aspekt społeczny jest więc sposobem realizacji koncepcji rozwoju trwałego i zrównoważonego.

Funkcje obszarów wiejskich – uwarunkowania i czynniki rozwoju

Rozwój społeczno-gospodarczy prowadzi do zmian w strukturze funkcjonalnej obszarów wiejskich polegających na rozbudowie kompleksu funkcji ekonomicznych, w tym przede wszystkim tych o charakterze pozarolniczym, a także do zwiększania poziomu specjalizacji ogółu realizowanych funkcji. Zmiany te są efektem, a zarazem symptomem rozwoju. W ramach postępowania procesów rozwojowych ujawnia i wzmacnia się znaczenie funkcji dotychczas nie akcentowanych.

Rozwój wsi uzewnętrznia się w poprawie wskaźników ekonomicznych: w zwiększającej się produkcji i dochodach, poprawie podziału zasobów i dochodów, zwiększaniu możliwości wyboru dostępnego dla poszczególnych jednostek oraz

⁶³ M. Adamowicz: Rola polityki agrarnej w zrównoważonym..., dz. cyt., s. 77-78.

⁶⁴ G. Zabłocki: Rozwój zrównoważony – idee, efekty, kontrowersje, Wyd. UMK, Toruń 2002, s. 146, 142.

⁶⁵ M. Adamowicz: Rola polityki agrarnej w zrównoważonym..., dz. cyt., s. 78.

⁶⁶ J. Żmija: Rola organizacji i instytucji rolniczych w zrównoważonym rozwoju terenów wiejskich [w:] Roczniki Naukowe SERiA Tom 2 Z.1 Warszawa-Poznań-Zamość 2000, s. 109.

⁶⁷ B. Wierziński: Przedsiębiorczość pozarolnicza a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich [w:] Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Tom II, z.4, Warszawa – Poznań – Zamość 2000, s. 89.

poprawie jakości życia. Proces ten wiąże się przede wszystkim z rozszerzaniem wiejskiego rynku pracy oraz rozwojem funkcji nierolniczych. U podstaw tych zmian leżą zjawiska i procesy zachodzące w samym rolnictwie i społecznościach wiejskich, jak również tendencje zachodzące w gospodarce poszczególnych regionów, gospodarce narodowej oraz społeczeństwie jako całości. Zjawisko z jednej strony potęgowane jest przez relatywne zmniejszanie się roli rolnictwa w gospodarce narodowej i wiejskiej, a zwłaszcza przez niezdolność rolników do zapewnienia z produkcji rolnej rozwoju środowisk lokalnych i poziomu dobrobytu odpowiadających innym grupom społeczno-zawodowym. Z drugiej strony wzmocnione jest przez niedorozwój gospodarki miejskiej, wzrost kosztów produkcji i utrzymania w miastach oraz obniżającą się jakość życia w miastach⁶⁸.

Rozwój nierolniczej działalności gospodarczej na wsi i zmiana struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich w krajach rozwiniętych gospodarczo przejawiały się głównie w:

- zakładaniu i prowadzeniu małych i średnich zakładów produkcyjnych i usługowych przez przedsiębiorców wiejskich obsługujących rynki regionalne, krajowe czy międzynarodowe,
- rozwoju bazy wypoczynkowej dla ludności miejskiej i zasobów mieszkaniowych dla emerytów i rencistów, która stanowiła podstawę rozwoju turystyki i wypoczynku w środowisku wiejskim,
- rozbudowie sieci transportowej i komunikacyjnej, ułatwiającej przemieszczanie osób, towarów i informacji, poprawiającej warunki życia i prowadzenia działalności gospodarczej na wsi⁶⁹.

Według W. Stoli⁷⁰ obecna struktura przestrzenna obszarów wiejskich Polski ukształtowała się w wyniku zróżnicowanego rozwoju społeczno-gospodarczego kraju w przeszłości oraz nałożenia się skutków przemian społeczno-politycznych i gospodarczych po II wojnie światowej na mało zróżnicowaną pod względem rozwoju funkcjonalnego przestrzeń ekonomiczną polskiej wsi. Na obecny stan struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich w przeszłości silny wpływ miały przede wszystkim rozwijające się w latach 1950-1980 procesy industrializacyjne i urbanizacyjne, procesy związane z zasiedlaniem ziem odzyskanych oraz reforma rolna i powstanie sektora uspołecznionego w rolnictwie. Przekształcanie obszarów wiejskich następowało w wyniku rozwoju różnych gałęzi przemysłu, osadnictwa ludności nierolniczej oraz rekreacji. Procesy te przebiegały z różnym nasileniem i z różnym skutkiem w poszczególnych okresach i regionach kraju, czego konsekwencją jest obecne bardzo duże zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich pod względem struktury funkcji⁷¹.

⁶⁸ M. Adamowicz: Strukturalne zmiany obszarów wiejskich..., dz. cyt., s. 7.

⁶⁹ Tamże, s. 13-14.

⁷⁰ W. Stola: Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski..., dz. cyt., s. 11-12.

⁷¹ W. Stola: Struktura funkcjonalna wsi polskiej [w:] A. Stasiak (red.): Wybrane zagadnienia obszarów wiejskich, PAN, KPZK, Biuletyn, Z. 158, Warszawa 1992, s. 59-60.

A. Rosner⁷² źródeł złożoności zróżnicowania przestrzennego obszarów wiejskich upatruje w nakładaniu się na siebie czterech rodzajów czynników:

- tkwiących w historii – zwłaszcza w granicach istniejących w XIX w. oraz przesunięciu granic w XX w., których konsekwencją są dostrzegalne obecnie różnice w obyczajowości, strukturach osadniczych, agrarnych, wyposażeniu infrastrukturalnym, strukturach edukacyjnych, kapitale społecznym i ludzkim,
- wynikających z układów hierarchicznych „centrum-peryferie” – autor zaznacza, że w latach 90’ wystąpiły trzy czynniki zmieniające skalę i charakter zróżnicowań przestrzennych obszarów wiejskich – wzrost znaczenia położenia względem miasta oraz, w mniejszym stopniu, względem głównych ciągów komunikacyjnych dla przemian struktur i funkcji pełnionych przez obszary wiejskie, zmiana wagi, a niekiedy przekształcanie się czynników negatywnie wpływających na rozwój na pozytywne i odwrotnie – np. sąsiedztwo granicy państwowej, oraz – osłabienie wcześniej wykształconych więzi między niektórymi miastami i sąsiednimi terenami wiejskimi – polegających na tworzeniu miejsc pracy dla mieszkańców wsi w miastach,
- związanych z występowaniem specyficznych czynników składających się na „rentę położenia” – np. sąsiedztwo przejść granicznych, obszarów o istotnym znaczeniu dla funkcji turystycznej itp.,
- związanych z efektami programów regionalnych lub subregionalnych.

Autor ten zwraca także uwagę na znaczenie kapitału społecznego, który w sprzyjających warunkach staje się jednym z ważnych warunków rozwoju i sprzyja „wyspowemu” charakterowi rozkładu „ognisk” rozwoju.

Pojęcie funkcji należy traktować jako działalność ludzką o podobnych cechach technicznych, społecznych i ekonomicznych związaną z zaspokojeniem poszczególnych rodzajów potrzeb człowieka. W odniesieniu do obszarów wiejskich pojęcie wielofunkcyjności obejmuje ich potencjał funkcjonalny, czyli ogólną możliwość różnorodnego wykorzystania⁷³. W literaturze przedmiotu wielu autorów zajmowało się problematyką klasyfikacji funkcji obszarów wiejskich.

J. Dietl i B. Gregor⁷⁴ przedstawili następującą systematykę funkcji obszarów wiejskich:

- produkcja w ramach pierwszej sfery ekonomicznej (rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo),
- funkcja industrialna endogeniczna – wynika z rozwoju pozarolniczych miejsc pracy na terenie danego obszaru wiejskiego,

⁷² A. Rosner: Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w Polsce [w:] A. Rosner (red.): Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich, IRWiR PAN, Warszawa 2005, s. 284-290.

⁷³ A. Hopfer, T. Bajerowski, J. Suchta za J. Regulski: Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju..., dz. cyt., s. 219-220.

⁷⁴ J. Dietl, B. Gregor: Funkcje obszarów wiejskich i ich wpływ na obsługę handlową [w:] PAN, KPZK, Biuletyn, Z. 101, Warszawa 1979, s. 81-82.

- funkcja industrialna egzogeniczna – wyraża się świadczeniem usług siły roboczej na zewnątrz danej przestrzeni wiejskiej w odniesieniu do tej ludności, która uzyskuje dochody wyłącznie spoza terenu wiejskiego,
- funkcja rekreacji (turystyki) – z punktu widzenia ludności miejscowej jej realizacja stanowi źródło dochodów pieniężnych i przyczynia się do rozbudowy infrastruktury społecznej, wpływając na warunki bytowe ludności,
- funkcja usługowa – wyraża się głównie w obsłudze konsumpcyjnej i produkcyjnej ludności danego obszaru.

W. Kamiński⁷⁵ zaproponował następującą klasyfikację elementów wielofunkcyjnego rozwoju wsi i obszarów wiejskich:

- rolnicza działalność produkcyjna,
- działalność pozarolnicza, związana bezpośrednio z rolnictwem, w tym:
 - zaopatrzenie w materiały i środki produkcji,
 - usługi produkcyjne,
 - skup, magazynowanie, transport i handel produktami rolnymi,
 - przetwórstwo rolno-spożywcze,
- działalność pozarolnicza, nie związana bezpośrednio lub w ogóle z rolnictwem, w tym:
 - agroturystyka,
 - gospodarka leśna,
 - pielęgnacja krajobrazu i ochrona środowiska,
 - wszelkie inne działalności nie związane z rolnictwem.

J. Okuniewski⁷⁶ opracował kompleksową, traktującą szeroko problem wielofunkcyjności, systematykę pozarolniczych lub związanych z rolnictwem dziedzin działalności gospodarczej, w której znalazły się następujące:

- związane z rolnictwem:
 - drobne i średniej wielkości zakłady przetwarzające surowce rolnicze,
 - sortowanie, konfekcjonowanie, przechowywanie, skup, handel hurtowy i detaliczny oraz transport żywności do miast,
- kierunki działalności przemysłowej i rzemieślniczej:
 - dziewiarstwo i produkcja odzieży, futrzarstwo i galanteria skórzana,
 - drobny przemysł metalowy – kooperacja z zakładami dużymi i średnimi,
 - usługi w zakresie naprawy samochodów, ciągników, maszyn rolniczych,
 - przemysł elektrycznych i elektronicznych urządzeń dla rolników i gospodarstw domowych – kooperacja z większymi zakładami, filie; usługi naprawcze urządzeń elektrycznych i elektronicznych,

⁷⁵ W. Kamiński: Warianty wielofunkcyjnego rozwoju wsi – uwarunkowania przestrzenne [w:] Zeszyty Naukowe AR im. H. Kołłątaja w Krakowie, Sesja Naukowa 295, Z. 43 Kraków 1995, s. 20.

⁷⁶ J. Okuniewski: Bezrobocie a pozarolnicze funkcje wsi [w:] Zeszyty Naukowe AR im. H. Kołłątaja w Krakowie, Sesja Naukowa 295, Z. 43 Kraków 1995, s. 13-14.

- usługi w zakresie regeneracji sił i zdrowia:
 - rekreacja, sport, turystyka, wycieczki, kuligi, trasy rowerowe,
 - lecznictwo uzdrowiskowo-klimatyczne,
 - gastronomia i organizacja wypoczynku dla grup specjalnych (dzieci, rodziny, seniorów),
- rezydencjalno-socjalne funkcje obszarów wiejskich:
 - kierowane do osób starszych, wymagających usług opiekuńczych,
 - osadnictwo mieszkańców miast na wsi,
 - ekologiczne i kulturowe funkcje wsi:
 - ochrona naturalnego środowiska i utrzymywanie zdolności ekosystemów do samoregeneracji,
 - pielęgnacja wiejskiego krajobrazu, jego ochrona oraz zachowanie dorobku wiejskiej kultury i tradycji – są one integralną częścią życia wiejskich społeczności i decydują o różnorodności i bogactwie form życia wiejskiego.

Jednostka osadnicza w strukturze przestrzennej kraju i regionu może pełnić dwa rodzaje funkcji: funkcje zewnętrzne (egzogogeniczne), pełnione na rzecz regionu lub kraju, takie, jak funkcje rolnictwa i leśnictwa, obsługi rolnictwa, wypoczynku, turystyki i uzdrowiskowe, przemysłowe, obsługi miejskiego rynku pracy oraz funkcje wewnętrzne (endogeniczne), pełnione na rzecz mieszkańców gminy takie, jak funkcje mieszkaniowe, przemysłu usługowego, produkującego towary na zaopatrzenie miejscowej ludności, obsługi ludności⁷⁷. Według W. Stoli⁷⁸ funkcje zewnętrzne (podstawowe) są niezbędnym warunkiem wzajemnej wymiany produktów i usług, określającej związek danego terenu ze światem zewnętrznym. Oznacza to, że funkcje podstawowe mają decydujący wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy danego obszaru i w rezultacie, na stopień zaspokojenia potrzeb zamieszkującej je ludności. Zestawienie funkcji obszarów wiejskich z uwzględnieniem podziału na funkcje podstawowe i uzupełniające prezentuje tabela 1.

Z badań W. Stoli⁷⁹ i ⁸⁰ wynika, że wiodącymi funkcjami obszarów wiejskich Polski, tak w znaczeniu częstotliwości występowania, jak i nastawienia na zaspokojenie potrzeb zewnętrznych są: rolnictwo towarowe i leśnictwo, przemysł, funkcje turystyczno-wypoczynkowe i mieszkaniowe. Słabo rozwinięte są zaś funkcje ukierunkowane na zaspokojenie potrzeb własnych producentów lub potrzeby lokalne czy obsługę miejscowej ludności.

⁷⁷ H. Gloza-Musiał: Wielofunkcyjność obszarów wiejskich [w:] H. Zaniewska, A. Pawłat-Zawrzykraj, H. Gloza-Musiał: Zagospodarowanie przestrzenne i zabudowa wsi, Wyd. SGGW, Warszawa 2000, s. 32-33.

⁷⁸ W. Stola: Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski, PAN, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Dokumentacja geograficzna, Z. 3, Warszawa 1993, s. 17.

⁷⁹ W. Stola: Typologia i regionalizacja funkcjonalna obszarów..., dz. cyt., s. 4.

⁸⁰ W. Stola: Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna..., dz. cyt., s. 61.

TABELA 1. FUNKCJE OBSZARÓW WIEJSKICH

Wyszczególnienie funkcji	Rodzaje funkcji	
	podstawowe (zewnętrzne)	uzupełniające (wewnętrzne)
Bioprodukcyjne		
- rolnictwo	rolnictwo towarowe (udział produkcji towarowej w produkcji globalnej)	rolnictwo samozaopatrzeniowe (produkcja na potrzeby własne lub lokalne)
- leśnictwo	towarowa część produkcji (na potrzeby zewnętrzne)	produkcja na potrzeby własne lub lokalne
- rybołówstwo	towarowa część produkcji	produkcja na potrzeby własne lub lokalne
Technoprodukcyjne		
- przemysł	przemysł i rzemiosło o znaczeniu ponadlokalnym	produkcja przemysłowa i rzemieśnicza na potrzeby lokalne
- budownictwo	budownictwo na potrzeby ponadlokalne	budownictwo na potrzeby lokalne
Usługowe		
- komunikacja	komunikacja o znaczeniu ponadlokalnym	komunikacja lokalna
- rekreacja (turystyka i wypoczynek)	obsługa ruchu turystycznego i wypoczynkowego ludności zamiejscowej	obsługa ludności lokalnej
- mieszkalnictwo (funkcja sypialna)	obsługa ludności lokalnej zatrudnionej poza miejscem zamieszkania lub czerpiącej środki utrzymania spoza miejsca zamieszkania	obsługa ludności lokalnej zatrudnionej w miejscu zamieszkania (i osób pozostających na ich utrzymaniu)
- inne usługi	o znaczeniu ponadlokalnym (szkolnictwo ponadpodstawowe, lecznictwo specjalistyczne, szpitalne, muzealnictwo regionalne itp.)	o znaczeniu lokalnym (wychowanie przedszkolne, szkolnictwo podstawowe, lecznictwo ogólne, ambulatoryjne itp.)

Źródło: W. Stola: Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski..., dz. cyt., Tab. 1, s. 139.

O możliwościach rozwoju pozarolniczych funkcji obszarów wiejskich decydują ich uwarunkowania społeczne, gospodarcze oraz przestrzenne⁸¹. W. Kamiński⁸² wśród przestrzennych uwarunkowań wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich wymienia następujące:

- demograficzne – związane z liczbą ludności i jej strukturą, gęstością zaludnienia, problemami migracji, dwuzawodowości i bezrobocia, kwalifikacjami i wykształceniem ludności decydującymi o jej przedsiębiorczości, inicjatywie oraz podatności na innowacje i postęp,
- przyrodnicze – takie, jak zasoby ziemi, jakość gleb, klimat, rzeźba terenu, lesistość oraz wartości krajobrazowe predestynujące dany region do prowadzenia działalności turystycznej i rekreacyjnej,
- kapitałowe,
- infrastrukturalne,

⁸¹ T. Bajerowski, J. Suchta: Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich w aspekcie uwarunkowań społeczno-gospodarczych i przestrzennych [w:] W. Kamińska (red.): Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej im. J. Kochanowskiego w Kielcach, Kieleckie Tow. Naukowe, Kielce 2002, s. 28.

⁸² W. Kamiński: Warianty wielofunkcyjnego rozwoju wsi – uwarunkowania przestrzenne..., dz. cyt. s. 20-21.

- pozostałe – m.in. polityka regionalna państwa, zwłaszcza system kredytowy, podatkowy i edukacyjny, położenie regionu, struktura agrarna rolnictwa.

K. Duczkowska-Małysz⁸³ wyodrębnia następujące dwie grupy czynników rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej: czynniki o charakterze makroekonomicznym, związane z zaleceniami dyktowanymi przez rząd i dotyczące ram polityki gospodarczej państwa, systemu ekonomicznego i rozwiązań formalnoprawnych oraz uwarunkowania o charakterze mikroekonomicznym, wśród których wymienia: położenie gminy i ewentualną rentę tego położenia, historycznie ukształtowaną strukturę gospodarki, rangę i charakter rolnictwa w rozwoju mikroregionu, stan infrastruktury, sytuację demograficzną w gminie i poziom bezrobocia, strukturę społeczno-zawodową, stosunki własności i zasoby kapitału, sprawność instytucji wiejskich, w tym, aktywność samorządów lokalnych i władz gminy, stopień zorganizowania rynku rolnego, postawy społeczne, zwłaszcza skłonność do przedsiębiorczości, typ społeczności lokalnej i jej cechy społeczno-kulturowe, stwarzające przesłankę do podejmowania inicjatyw gospodarczych.

K. Safin proponuje⁸⁴ rozpatrywanie uwarunkowań przedsiębiorczości na trzech poziomach – cech osobowościowych (uwarunkowania wewnętrzne – podmiotowe), warunków lokalnych oraz warunków makrootoczenia (uwarunkowaniach zewnętrznych – przedmiotowych). Uwarunkowania wewnętrzne są tym, co stanowi o treści przystosowania do zmieniających się sytuacji i ogniskują się wokół cech indywidualnych, osobowych oraz wyznawanych systemów wartości. Wyróżnia się tu m.in. wiedzę ogólną i zawodową, sprawność intelektualną, motywację, poziom aspiracji, awersję bądź skłonność do ryzyka, światopogląd, cechy osobowości, system wartości⁸⁵. Wśród uwarunkowań lokalnych autor wskazuje przede wszystkim na politykę lokalną, mobilizację społeczną, edukację oraz zespół czynników składających się na atrakcyjność lokalizacyjną danego regionu. Do warunków makrootoczenia zalicza zaś: uwarunkowania polityczno-prawne, ekonomiczne, społeczne, kulturowe i komunikacyjne. Autor podkreśla, że pomiędzy uwarunkowaniami wewnętrznymi i zewnętrznymi występuje ścisły związek oraz, że na rozwój przedsiębiorczości wpływa wiele czynników wzajemnie się przenikających.

Zauważyć należy, że istotnym czynnikiem wpływającym na proces ewolucji obszarów wiejskich w kierunku ich wielofunkcyjności jest struktura wiejskiej sieci osadniczej oraz kształtujące ją procesy urbanizacji wsi⁸⁶. Wyróżnić można trzy typy obszarów wiejskich o różnym stopniu rozwoju funkcji pozarolniczych z uwzględnieniem stopnia urbanizacji:

⁸³ K. Duczkowska-Małysz: *Rolnictwo. Wieś. Państwo. Wokół interwencji państwa w sferę wsi i rolnictwa*, PWN, Warszawa 1998, s. 70-72.

⁸⁴ K. Safin: *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości – próba systematyzacji* [w:] K. Jaremczuk (red.): *Uwarunkowania przedsiębiorczości*, Wyd. PWSZ im. Prof. S. Tarnowskiego w Tarnobrzegu, Tarnobrzeg 2004, s.45-55.

⁸⁵ za: K. Jaremczuk i K. Jędralska.

⁸⁶ K. Heffner: *Transformacja układów osadniczych wsi a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich* [w:] A. Rosner, I. Bukraba-Rylska (red.): *Wieś i rolnictwo na przełomie wieków*, PAN IRWiR, Centrum Naukowo-Wdrożeniowe SGGW, Warszawa 2001, s. 109.

- obszary zurbanizowane – strefy podmiejskie położone wokół większych miast i aglomeracji miejskich; w strefach tych równolegle zachodzą procesy intensyfikacji i modernizacji rolnictwa oraz rozwój pozarolniczych miejsc pracy jako wynik procesów deglomeracji,
- obszary rolnicze – strefy wiejskie, położone wokół średnich i mniejszych miast; są to na ogół strefy dobrze rozwiniętego rolnictwa, zdolnego do przystosowania się do warunków gospodarki rynkowej,
- obszary problemowe – strefy peryferyjne, położone w znacznym oddaleniu od większych ośrodków miejskich poza głównymi ciągami komunikacyjnymi bądź tereny o niekorzystnych warunkach przyrodniczych; główną dziedziną działalności gospodarczej w tych strefach pozostaje rolnictwo⁸⁷.

Ze względu na złożoność i liczebność czynników wpływających na rozmieszczenie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich oraz ich zróżnicowanie w poszczególnych gminach i regionach M. Kłodziński zwraca uwagę na problem różnicowania kierunków rozwoju wielofunkcyjnego⁸⁸. Każda jednostka administracyjna posiada bowiem swoje specyficzne uwarunkowania – czynniki i bariery wielofunkcyjnego rozwoju i dlatego problematykę rozwoju wielofunkcyjnego należy analizować na poziomie lokalnym⁸⁹.

Badania W. Stoli⁹⁰ nad zróżnicowaniem funkcjonalnym obszarów wiejskich ujawniły istnienie związków pomiędzy strukturą funkcjonalną i występowaniem określonych problemów natury demograficznej i ekonomicznej – np. obszary o przewadze funkcji rolniczych lub leśnictwa oraz o słabym rozwoju innych funkcji i jednocześnie o słabych powiązaniach komunikacyjnych z ośrodkami miejsko-przemysłowymi są na ogół obszarami depopulacyjnymi, a te o rozwiniętych funkcjach rezydencjalnych cechuje stabilność lub wzrost zatrudnienia.

Na współzależność występującą pomiędzy poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego i wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich wskazuje również wielu innych autorów, m.in. M. Kłodziński, A. Sikorska, W. Zawadzki. W literaturze przedmiotu podnoszona jest również kwestia istniejącego zagrożenia wynikającego z pogłębiania się zróżnicowania poziomu przestrzennego zagospodarowania kraju na niekorzyść terenów słabiej rozwiniętych. Postępowanie procesu wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich warunkowane jest ukształtowaniem sprzyjającego układu wielu czynników, które często są ze sobą współpowiązane, stąd na obszarach wiejskich o monofunkcyjnym typie struktury gospodarczej bariery wielofunkcyjnego rozwoju mogą się ujawniać w sposób szczególny, co może dodatkowo nasilać procesy przestrzennej polaryzacji.

⁸⁷ M. Adamowicz: Strukturalne zmiany obszarów wiejskich..., dz. cyt., s. 6.

⁸⁸ M. Kłodziński: Istota wielofunkcyjnego rozwoju..., dz. cyt., s. 62.

⁸⁹ M. Kłodziński: Perspektywy wielofunkcyjnego rozwoju gmin wiejskich w Polsce [w:] Wieś i rolnictwo. Perspektywy rozwoju. Publikacja poświęcona uhonorowaniu dorobku naukowego profesorów: I. Frenkla, T. Hunka, F. Tomczaka, IERiGŻ, IRWiR PAN, SGH-Katedra Agrobiznesu, Warszawa 2002, s. 49-50.

⁹⁰ W. Stola: Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich..., dz. cyt., s. 61-62.

A. Woś⁹¹ do najważniejszych barier wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich zalicza:

- barierę popytu na dobra i usługi oferowane przez powstające przedsiębiorstwa wynikającą z niskich dochodów ludności wiejskiej; powoduje ona, że perspektywy rozwojowe wykazują przede wszystkim przedsiębiorstwa ukierunkowane na zaspokajanie popytu ponadlokalnego,
- barierę kapitałową polegającą na ograniczonych możliwościach finansowania rozwoju przedsiębiorczości w oparciu o kapitał własny i niewielkiej dostępności środków ze źródeł zewnętrznych,
- bariery instytucjonalne wynikające z niedostatecznego rozwoju instytucji i organizacji w środowisku wiejskim,
- barierę infrastruktury mającą istotny wpływ na decyzje lokalizacyjne kapitału prywatnego,
- barierę niedostatecznej aktywności ludności wiejskiej objawiającą się małą skłonnością do innowacji i przedsiębiorczości ludności wiejskiej.

W świetle zasygnalizowanych problemów, koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju, z uwzględnieniem jej ograniczeń, wydaje się być ważnym elementem polityki względem obszarów wiejskich. Powstawanie nowych miejsc pracy, poza tradycyjnym sektorem rolnictwa i rozwijanie przedsiębiorczości (w rolnictwie, agrobiznesie i w sferze pozarolniczej) może być jednym z podstawowych czynników sprzyjających pobudzeniu lokalnego rozwoju społeczno-gospodarczego. Aktywizacja gospodarcza jest alternatywą dla narastającego bezrobocia, spadku dochodów, pogarszającego się standardu i jakości życia na obszarach wiejskich. Sprawnie i efektywnie funkcjonujące, rozwijające się podmioty gospodarcze stać się mogą istotnym bodźcem dla poprawy sytuacji wsi i rolnictwa, których stan na wielu obszarach kraju określić można mianem stagnacji gospodarczej.

Podsumowanie

Podsumowując dokonany przegląd teoretycznych ujęć istoty pojęcia wielofunkcyjności stwierdzić należy, że koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich nie posiada jednej, wyczerpującej definicji i może być różnie interpretowana, analizowana na różnych płaszczyznach i w różnych zakresach. Ramy dla możliwych interpretacji o podłożu społeczno-ekonomicznym tworzy postulat dywersyfikacji wiejskiej przestrzeni i działalności gospodarczej poprzez rozwijanie innych niż rolnicza funkcji ekonomicznych. Wielofunkcyjność odnosi się do potrzeby tworzenia na obszarach wiejskich nowych miejsc pracy, czego konsekwencją będą nowe źródła dochodów mieszkańców wsi oraz zwiększanie atrakcyjności wsi jako miejsca pracy i zamieszkania. Fakt, że wartości przyrodnicze i kulturowe mają coraz większe znaczenie dla rozwoju obszarów wiejskich, ze względu na rosnące zapotrzebowanie społeczne i rozszerzanie dotychczasowego wachlarza ich funkcji, prowadzi do stwierdzenia, że dla kreowania rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich istotne jest wykorzystywanie wszystkich możliwych zasobów i walorów jakimi one

⁹¹ A. Woś: Polityka wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich [w:] Identyfikacja priorytetów w modernizacji sektora rolno-żywnościowego w Polsce, FAPA, Warszawa 1998, s. 43-45.

dysponują – funkcji jakie spełniają i produktów, które oferują – zarówno tych o charakterze rynkowym i nierynkowym. W strategii wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich ważne miejsce zajmuje rozwijanie wielofunkcyjnego rolnictwa, którego podstawowym podmiotem jest wielofunkcyjne gospodarstwo rolne oferujące szeroki zakres produktów i usług, zarówno o charakterze prywatnym jak i publicznym, rozwijające pozarolniczą działalność gospodarczą i uzyskujące z tego tytułu dodatkowe, pozarolnicze dochody.

Rolnictwo odgrywa istotną rolę wobec gospodarki, środowiska i społeczeństwa a wkomponowanie rolnictwa w system zrównoważonego i trwałego rozwoju wsi może nastąpić poprzez uwzględnienie jego wielofunkcyjnego charakteru. Polityka rozwoju wsi opiera się zatem na dwóch koncepcjach – wielofunkcyjności i zrównoważonego rozwoju, przy czym ta pierwsza jest warunkiem drugiej⁹².

Literatura

1. Adamowicz M.: Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich [w:] Roczniki Naukowe SERiA, T. II, Z.1, Warszawa-Poznań-Zamość 2000.
2. Adamowicz M.: Strukturalne zmiany obszarów wiejskich w krajach Wspólnoty Europejskiej, Człowiek i Środowisko, T. 18, Nr 1, IGPiK, 1994.
3. Adamowicz M.: Wielofunkcyjne gospodarstwa rolne jako podmiot w rozwoju wsi i rolnictwa [w:] M. Adamowicz (red.): Wiejskie gospodarstwa domowe w obliczu problemów transformacji, integracji i globalizacji, Prace Naukowe KPAiM Nr 33, Wyd. SGGW, Warszawa 2004
4. Bajerowski T., Suchta J.: Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich w aspekcie uwarunkowań społeczno-gospodarczych i przestrzennych [w:] W. Kamińska (red.): Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej im. J. Kochanowskiego w Kielcach, Kieleckie Tow. Naukowe, Kielce 2002.
5. Bański J., Stola W.: Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce, Studia Obszarów Wiejskich, T. 3, KOW PTG, ZBTOW, IGiPZ PAN, Warszawa 2002.
6. Bednarek A., Majewski E.: Środowisko w polityce rolnej [w:] E. Majewski, G. Dalton (red.): Strategiczne opcje dla polskiego sektora agrobiznesu w świetle analiz ekonomicznych, SGGW, Centrum Naukowo-Wdrożeniowe, Warszawa 2000.
7. Czarnecki A.: Obszary wiejskie, urbanizacja wsi, rozwój wielofunkcyjny, rolnictwo wielofunkcyjne – przegląd pojęć [w:] A. Rosner (red.): Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich, IRWiR PAN Warszawa 2005.
8. Degórska B.: Rola obszarów wiejskich w zachowaniu równowagi środowiska przyrodniczego [w:] A. Stasiak, W. Zgliński (red.): Wpływ przekształceń strukturalnych rolnictwa na zagospodarowanie przestrzeni wiejskiej, PAN, IGiPZ, Warszawa 1997.
9. Dietl J., Gregor B.: Funkcje obszarów wiejskich i ich wpływ na obsługę handlową [w:] PAN, KPZK, Biuletyn, Z. 101, Warszawa 1979.
10. Domański R.: Podstawy planowania przestrzennego, PWN, Warszawa 1989.
11. Duczkowska-Małysz K.: Rolnictwo. Wieś. Państwo. Wokół interwencji państwa w sferę wsi i rolnictwa, PWN, Warszawa 1998.

⁹² M. Adamowicz: Wielofunkcyjność rolnictwa jako podstawa..., s. 11-12.

12. Duczkowska-Małysz K.: Wstęp oraz Refleksje końcowe i wnioski [w:] K. Duczkowska-Małysz (red.): Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej, PAN, IRWiR, Warszawa 1993.
13. European Commission, Agriculture Directorate-General: A framework for indicators for the economic and social dimensions of sustainable agriculture and rural development, 2001.
14. Gloza-Musiał H.: Wielofunkcyjność obszarów wiejskich [w:] H. Zaniewska, A. Pawłat-Zawrzykraj, H. Gloza-Musiał: Zagospodarowanie przestrzenne i zabudowa wsi, Wyd. SGGW, Warszawa 2000.
15. Hediger W.: On the economics of multifunctionality and sustainability of agricultural systems [w:] materiały konferencyjne: 90th EAAE Seminar: Multifunctional agriculture, policies and markets: understanding the critical linkage. Rennes 2004.
16. Heffner K.: Transformacja układów osadniczych wsi a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich [w:] A. Rosner, I. Bukraba-Rylska (red.): Wieś i rolnictwo na przełomie wieków, PAN IRWiR, Centrum Naukowo-Wdrożeniowe SGGW, Warszawa 2001.
17. Hopfer A., Bajerowski T., Suchta J.: Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich północno-wschodniej Polski na przykładzie Warmii i Mazur [w:] A. Stasiak (red.): Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi polskiej w kontekście integracji z Unią Europejską. Aspekty regionalne, PAN KPZK, SGGW, Studia, T. CX, Warszawa 2000.
18. Hunek T.: Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju „small businessu” na terenach wiejskich [w:] K. Duczkowska-Małysz (red.): Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej, PAN, IRWiR, Warszawa 1993.
19. Hunek T.: Projekcja modelu rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce [w:] T. Hunek (red.): Rolnicza Polska wobec wyzwań współczesności, IRWiR PAN, Warszawa 2002.
20. Kamiński W.: Warianty wielofunkcyjnego rozwoju wsi – uwarunkowania przestrzenne [w:] Zeszyty Naukowe AR im. H. Kołłątaja w Krakowie, Sesja Naukowa 295, Z.43 Kraków 1995.
21. Kłodziński M.: Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich, PAN-IRWiR, Centrum Naukowo-Wdrożeniowe SGGW, Warszawa 1999.
22. Kłodziński M.: Istota wielofunkcyjnego rozwoju terenów wiejskich [w:] M. Kłodziński, A. Rosner (red.): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi w Polsce, Wyd. SGGW, Warszawa 1997.
23. Kłodziński M.: Perspektywy wielofunkcyjnego rozwoju gmin wiejskich w Polsce [w:] Wieś i rolnictwo. Perspektywy rozwoju. Publikacja poświęcona uhonorowaniu dorobku naukowego profesorów: I. Frenkla, T. Hunka, F. Tomczaka, IERiGŻ, IRWiR PAN, SGH-Katedra Agrobiznesu, Warszawa 2002.
24. Kłodziński M.: Rozwój rolnictwa w powiązaniu z wielofunkcyjnością terenów wiejskich [w:] M. Kłodziński, A. Rosner (red.): Rolnictwo w gospodarce Opolszczyzny. Znaczenie, perspektywy, zagrożenia, materiały z konferencji zorganizowanej przez Centrum Naukowo-Wdrożeniowe SGGW, Fundację im. F. Eberta i Instytut Śląski w Opolu 9 listopada 1994 roku w Gliwicach, Wyd. SGGW, Warszawa 1995.
25. Kłodziński M.: Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich [w:] M. Kłodziński, J. Okuniewski (red.): Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich na terenach przygranicznych. Studium na przykładzie gminy Myślubórz. Wyniki badań prowadzonych w ramach IRWiR PAN i Fundacji F. Eberta, Wyd. SGGW, Warszawa 1993.
26. Kłodziński M.: Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i w krajach Unii Europejskiej, Wyd. SGGW, Warszawa 1996.

27. Koreleski K.: Rozwój wielofunkcyjny jako koncepcja aktywizacji gospodarczej wsi i rolnictwa [w:] Zeszyty Naukowe AR im. H. Kołłątaja w Krakowie, Sesja Naukowa: Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, Zeszyt 59, Kraków 1998.
28. Kostrowicki J.: Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna. Zagadnienia badawcze i planistyczne. [w:] Przegląd Geograficzny, T. XLVIII, Z. 4, 1976.
29. OECD: Multifunctionality: Towards an Analytical Framework, Paris 2001.
30. Okuniewski J.: Bezrobocie a pozarolnicze funkcje wsi [w:] Zeszyty Naukowe AR im. H. Kołłątaja w Krakowie, Sesja Naukowa 295, Z. 43 Kraków 1995.
31. Okuniewski J.: Kierunki odnowy i modernizacji wsi i rolnictwa w Polsce [w:] D. Gałąj (red.): Ku wielofunkcyjnemu rozwojowi wsi i modernizacji rolnictwa, materiały z konferencji Rady Naukowej Krajowego Związku Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych oraz IRWiR PAN, Warszawa 1989.
32. Okuniewski J.: Ważniejsze wyniki i wnioski [w:] K. Duczkowska-Małysz, M. Kłodziński (red.): Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich, Ogólnopolska konf. IRWiR PAN, SGGW 7-8 paź. 1993, Wyd. SGGW, Warszawa 1994.
33. Paszkowski S.: Rozwój zrównoważony w ujęciu europejskiej konferencji na temat rozwoju wiejskiego w Cork „Rural Europe – future perspectives” [w:] Roczniki Naukowe SERiA, Tom II, Z.4, Warszawa – Poznań – Zamość 2000.
34. Paszkowski S.: Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich [w:] M. Kłodziński (red.): Gospodarka, człowiek, środowisko na obszarach wiejskich, PAN, IRWiR, WFOŚiGW woj. Zachodniopomorskiego, AR w Szczecinie, Warszawa 2001.
35. Piontek B.: Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski, PWN, Warszawa 2002.
36. Przygodzka R.: Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich Podlasia jako skutek transformacji polskiej gospodarki [w:] A. Stasiak, R. Horodeński, C. Sadowska-Snarska (red.): Strategia rozwoju województw wschodniego i zachodniego pogranicza Polski w kontekście integracji z Unią Europejską, Wyd. WSE w Białymstoku, Białystok 2001.
37. Rizov M.: Rural development under the European CAP: The role of diversity [w:] The Social Science Journal 42(2005).
38. Rosner A.: Demograficzne uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju na obszarach wiejskich [w:] M. Kłodziński, A. Rosner (red.): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi w Polsce, Wyd. SGGW, Warszawa 1997.
39. Rosner A.: Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania przemian strukturalnych w rolnictwie [w:] I. Bukraba-Rylska, A. Rosner (red.): Wieś i rolnictwo na przełomie wieków, PAN-IRWiR, Warszawa 2001.
40. Rosner A.: Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w Polsce [w:] A. Rosner (red.): Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich, IRWiR PAN, Warszawa 2005.
41. Rouba H.: Geneza i istota koncepcji rozwoju zrównoważonego [w:] T. Markowski, D. Stawasz (red.): Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów, Wyd. UŁ, Łódź 2001.
42. Runowski H.: Rozwój zrównoważony rolnictwa i gospodarstw rolniczych [w:] Wieś i rolnictwo. Perspektywy rozwoju. Publikacja poświęcona uhonorowaniu dorobku naukowego profesorów: I. Frenkla, T. Hunka, F. Tomczaka, IERiGŻ, IRWiR PAN, SGH-Katedra Agrobiznesu, Warszawa 2002.
43. Safin K.: Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości – próba systematyzacji [w:] K. Jaremczuk (red.): Uwarunkowania przedsiębiorczości, Wyd. PWSZ im. Prof. S. Tarnowskiego w Tarnobrzegu, Tarnobrzeg 2004.

44. Sikorska-Wolak I.: Przedsiębiorczość w ujęciu normatywnym, funkcjonalnym i opisowym [w:] I. Sikorska-Wolak, K. Krzyżanowska (red.): Rola doradztwa rolniczego w rozwoju przedsiębiorczości zespołowej rolników, Wyd. SGGW, Warszawa 2000.
45. Skawińska E.: Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w regionie toruńskim, Wyd. UMK, Toruń 1994.
46. Spychalski G.: Wielofunkcyjność jako czynnik rozwoju obszarów wiejskich [w:] M. Adamowicz (red.): Wiejskie gospodarstwa domowe w obliczu problemów transformacji, integracji i globalizacji, Prace Naukowe KPAiM Nr 33, Wyd. SGGW, Warszawa 2004.
47. Stasiak A., Zgliński W.: Podstawowe problemy obszarów wiejskich na przełomie XX-XI wieku [w:] A. Stasiak, W. Zgliński (red.): Wpływ przekształceń strukturalnych rolnictwa na zagospodarowanie przestrzeni wiejskiej, PAN, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Warszawa 1997.
48. Stola W.: Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna, PAN IGiPZ, Prace habilitacyjne, Ossolineum, Wrocław 1987.
49. Stola W.: Struktura funkcjonalna wsi polskiej [w:] A. Stasiak (red.): Wybrane zagadnienia obszarów wiejskich, PAN, KPZK, Biuletyn, Z. 158, Warszawa 1992.
50. Stola W.: Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski, PAN, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Dokumentacja geograficzna, Z. 3, Warszawa 1993.
51. Stola W.: Typologia i regionalizacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski, IERiGŻ, Warszawa 1992.
52. The Cork Declaration – A living countryside, The European Conference on Rural Development, Cork 1996.
53. Wielka Encyklopedia PWN, T. 14, PWN, Warszawa 2003.
54. Wierzbński B.: Przedsiębiorczość pozarolnicza a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich [w:] Roczniki Naukowe SERiA, Tom II, Z.4, Warszawa – Poznań – Zamość 2000.
55. Wilkin J.: Dlaczego potrzebujemy długookresowej strategii zintegrowanego rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce?, Wieś i rolnictwo, Nr 2 (123), 2004.
56. Wortman M. S. Jr.: Rural entrepreneurship research: an integration into the entrepreneurship field [w:] Agribusiness, Vol. 6, No. 4, 1990.
57. Woś A., Zegar J. S.: Rolnictwo społecznie zrównoważone, IERiGŻ, Warszawa 2002.
58. Woś A.: Polityka wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich [w:] Identyfikacja priorytetów w modernizacji sektora rolno-żywnościowego w Polsce, FAPA, Warszawa 1998.
59. Woś A.: Społeczne funkcje rolnictwa i nowa równowaga [w:] Zagadnienia Ekonomiki Rolnej Nr 1, Warszawa 2005.
60. Zabłocki G.: Rozwój zrównoważony – idee, efekty, kontrowersje, Wyd. UMK, Toruń 2002.
61. Zarębski M.: Bariery i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich (na przykładzie regionu konińskiego), Rozprawa habilitacyjna, Wyd. UMK, Toruń 2002.
62. Zawisza S.: Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa [w:] S. Zawisza (red.): Zarządzanie zrównoważonym rozwojem obszarów wiejskich, Wyd. AT-R w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2004.
63. Żmija J.: Rola organizacji i instytucji rolniczych w zrównoważonym rozwoju terenów wiejskich [w:] Roczniki Naukowe SERiA, Tom II, Z.1 Warszawa-Poznań-Zamość 2000.

Summary

The report concentrates on the presentation of major facts and crucial information concerning the concept of multifunctional development of rural areas. In the paper the attention was specially paid to theoretical and practical circumstances, methods and executing effects of the conception. The authors also discuss selected connections existing between the model of multifunctional development and sustainable development of rural areas.

Informacje o autorach

prof. dr hab. dr h.c. Mieczysław Adamowicz
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Wydział Nauk Ekonomicznych
Katedra Polityki Agrarnej i Marketingu
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
e-mail: mieczyslaw_adamowicz@sggw.pl*

dr inż. Magdalena Zwolińska-Ligaj
*Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Papieża Jana Pawła II
Instytut Ekonomii i Zarządzania
ul. Siderska 95/97, 21-500 Biata Podlaska
e-mail: zwolinska@wp.pl*